

Zemfira Səfərovanın yaradıcılığında Qarabağ mövzusu

Zümrüd Axundova-Dadaşzadə

Sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru

Üzeyir Hacıbəyli adına Musiqi Akademiyası. Azərbaycan.

E-mail: zdashzade@mail.ru

Annotasiya. Məqalədə Zemfira Səfərovanın zəngin elmi irsində Qarabağ musiqiçiləri və sənət mühitinə dair araşdırmaların nə kimi mühüm rol oynadığına diqqət yetirilir. Son 30 ildə Qarabağ mövzusunda ardıcıl müraciət edən alim öz qənaətlərini “Şuşa – Azərbaycan musiqisinin qalasıdır” kitabında ümumiləşdirmişdir. Kitabın ön sözündə Azərbaycan musiqi tarixinə qısa ekskurs edən Z.Səfərova, eyni zamanda Qarabağın ədəbi, musiqi, elmi mühitinin geniş panoramını canlandırır. I fəsil-də XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəlində yaşayıb-yaratmış alim, musiqişünas, rəssam Mir Möhsün Nəvvabın fəaliyyəti barədə məlumat verən Z.Səfərova onun “Vüzuhül-ərqam” risaləsini müfəssəl araşdırır. Məqalədə vurğulanır ki, Nəvvabın irsi ilə Z.Səfərova hələ ötən əsrin 80-ci illərinin əvvəlində məşğul olmağa başlamış, onun timsalında Şuşa musiqi mədəniyyətinin necə yüksək səviyyədə olmasını mötəbər konfrans və nəşrlərdə bəyan etmişdir. II fəsildə muğam sənətində keyfiyyətə yeni səviyyə fəth edən, “Azərbaycan muğamı” məfhumunun intişar tapmasına yaradıcılığı ilə təkan verən Cabbar Qaryağdıoğlunun çoxşaxəli fəaliyyəti təqdim edilir. Qeyd olunur ki, Z.Səfərova araşdırmanı geniş tarixi kontekstdə gerçəkləşdirərək, ilk dəfə C.Qaryağdıoğlunu XX əsrin böyük maarifçiləri ilə bir sırada təqdim edir. Şuşanın 270 illiyinə həsr olunmuş, Qarabağın 30 ildən sonra işğaldan azad olunması dönməndə nəşr edilmiş kitab, ümumən, Z.Səfərovanın Qarabağla bağlı tədqiqatları çağdaş Azərbaycan musiqişünaslıq elminin önəmli hadisəsi kimi dəyərləndirilir.

Açar sözlər: Şuşanın musiqi mühiti, musiqi qalası, Üzeyir Hacıbəyli, Mir Möhsün Nəvvab, Cabbar Qaryağdıoğlu, Zemfira Səfərova, Azərbaycan muğamı

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 13.09.2022; qəbul edilib – 23.09.2022

The theme of Karabakh in the creativity of Zemfira Safarova

Zumrud Akhundova-Dadashzade

Doctor of Philosophy in Art

Music Academy named after Uzeyir Hajibeyli. Azerbaijan.

E-mail: zdashzade@mail.ru

Abstract. The article focuses on the important role of the research on Karabakh musicians and the art environment in Zemfira Safarova’s rich heritage. The scholar has been addressing the issue of Karabakh for the last 30 years and summarized her conclusions in the book “Shusha is a citadel of Azerbaijani music.” In the foreword of the book, Z.Safarova gives a brief excursion into the history of music in Azerbaijan and at the same time recreates a wide panorama of the literary, musical and scientific environment of Karabakh. In the first chapter, Z.Safarova provides information about the life and work of the scientist, musicologist and artist Mir Mohsun Navvab, who lived and created in the late XIX – early XX centuries and thoroughly studies his treatise “Vuzuhul-Argam” (“Explanation of the numbers”) in detail. The author points out that Z.Safarova started to investigate the legacy of Navvab in the early 80s, and thus, with the example of Navvab she demonstrated the high level of Shusha music culture in prestigious conferences and publications. Second chapter covers the multifaceted activities of Jabbar Qaryaghdioghlu, who conquered a qualitatively new

level in the art of mugham and gave impetus to the emergence of the concept of “Azerbaijani mugham”. The author notes that Z.Safarova, conducting the research in a broad historical context, for the first time introduced J.Garyaghdioğlu along with the great enlighteners of the XX century. The book dedicated to the 270th anniversary of Shusha, published during the liberation of Karabakh after 30 years, and Z.Safarova’s overall research on Karabakh is considered an important event in modern Azerbaijani musicology.

Keywords: Shusha musical environment, musical citadel, Uzeyir Hajibeyli, Mir Mohsun Navvab, Jabbar Garyaghdioğlu, Zemfira Safarova, Azerbaijani mugham

Article history: received – 13.09.2022; accepted – 23.09.2022

Giriş / Introduction

Hər bir alimin araşdırmalarında aparıcı, elmi fəaliyyəti boyunca təkrar-təkrar müraciət etmək, müəyyən əlavələr etmək tələbatı doğuran mövzular – “leytmotivlər” olur. Zemfira Səfərovanın elmi əsərlərinin siyahısına nəzər yetirsək, görürük ki, onun üçün belə bir leytövzu Üzeyir Hacıbəyli şəxsiyyəti, onun bəstəkar və alim kimi yaradıcılığıdır. Üzeyir bəyin estetik baxışlarını tədqiq edərək alim onun sənət prinsipləri, üslub xüsusiyyətləri, ayrı-ayrı əsərlərinin məziyyətləri haqqında da dəyərli fikirlər söyləyir. Amma ən əsası odur ki, o, Ü.Hacıbəylinin möhtəşəm nailiyyətlərindən təkan alaraq, musiqi tariximizin daha dərin qatlarına da baş vurur. Çağdaş Azərbaycan musiqisində müstəsna yer tutan sənətkarın məqam nəzəriyyəsini müfəssəl təhlilə məruz qoyan Z.Səfərova Azərbaycanda musiqi elminin tarixini də sistemləşdirmək, Sə-

fiyəddin Urməvi, Əbdülqadir Marağai kimi nəhəng alimlərin, onların xələflərinin də elmi konsepsiyalarının tədqiq olunmasının labüdlüyünü dərk edir və üzərində illərlə çalışdığı tədqiqatını – “Azərbaycan musiqi elmi” kitabını 1996-cı ildə bitirərək, doktorluq dissertasiyası kimi müdafiə edir. Yəni əsas mövzu get-gedə şaxələnərək, alimi yeni “qəhrəmanlarla”, yeni problemlərlə görüşdürür, əgər belə demək olarsa, stereofonik səslənmə əldə edir. O çoxsəsli və çoxrəngli “musiqi toxuması”nda Qarabağ mövzusu da daim eşidilir: gah gur, gah da pəsdən səslənir, gah haray çəkir, gah da sevinc rəngləri ilə bərq vurur. Odur ki, Z.Səfərovanın tədqiqatlarında Qarabağ mövzusu öyrənərkən onun, az qala, bütün kitablarını – onların sayı isə 50-ni adlayır – nəzərdən keçirməli olduq [3, s.32].

Əsas hissə / Main Part

Şuşa “Qafqazın konservatoriyası” kimi tanınmış və mədəniyyətimizə onlarla sənətkar – bəstəkar, xanəndə, şair, alim bəxş etmişdir. Belə bir anlam var: “*genius loci*” – məkanın dahisi. Bu ifadə insanın doğulduğu, boya-başa çatdığı yerlə, məkanla dərin bağlantılarını, intellektual, mənəvi, emosional amillərin maddi mühitlə əlaqələrini özündə ehtiva edir. Z.Səfərovanın uzun müddət ərzində tədqiq etdiyi Mir Möhsün Nəvvaba da, Cabbar Qaryağdıoğluya da, Üzeyir Hacıbəyliyə də bu anlam metaforik mənada şamil edilə bilər.

Belə ki, Üzeyir Hacıbəyliyən yazmaq, onun estetikasının, yazı ədasının özəlliklərini tədqiq

etmək, onun şəxsiyyət kimi formalaşmasına təsir edən amilləri üzə çıxarmaq və Qarabağ mövzusunda sərf-nəzər etmək mümkünsüzdür. Üzeyir bəyin unikal şəxsiyyəti və sənətinin kökləri o müqəddəs məkanın torpağı, füsunkar təbiəti, büllur kimi saf havası, Şuşanın, Qarabağın bənzərsiz aurasındadır. Eləcə də Nəvvabı tədqiq etmək, onun zəngin fəaliyyətini müfəssəl təqdim etmək yenə də Qarabağ və Şuşa mühitinin məxsusi tərəflərini sevə-sevə canlandırmaqdır.

Muğamdan, xanəndə sənətindən danışanda yenə də ünvan Qarabağdır, müqtədir sənətkar

Cabbar Qaryağdıoğlu, neçə-neçə xanəndə, tar və kamança ifaçısı yetişdirmiş Şuşadır.

Beləliklə, “Qarabağ” mövzusu Mikayıl Müşfiqin qanadlı misrlərini xatırlasaq, “səslənib, səslənib”, alimin əsas elmi axtarışları ilə “həmzəban” olmuşdur.

Onu da deyək ki, 1990-cı illərdə Z.Səfərova Qarabağ musiqi mühitinin tədqiqi ilə daha ardıcıl məşğul olmağa başlayır. Bu da məntiqli və qanunauyğundur. Çünki vətənpərvər alim işğala məruz qalmış bu torpağın, bu diyarın Azərbaycan üçün necə müstəsna önəm daşdığını dünyaya bəyan etmək tələbatı duyur. Həqiqətən də, doğulduğu yerdən asılı olmayaraq, hər bir azərbaycanlı üçün məhz Şuşa mədəniyyət paytaxtıdır və bu mənada heç də Bakıdan az əhəmiyyətli deyil. Bir sözlə, Şuşa azərbaycanlıların tarixi yaddaşında müstəsna yer tutur.

Burada Zemfira xanımın məhz bu anda, tarixin bu məqamında aktual olan mövzuları hədəf alması kimi qiymətli keyfiyyətini qeyd etməliyəm.

Qarabağın musiqi mədəniyyəti haqqında məqalənin ilk variantını Z.Səfərova hələ 1993-cü ildə “Elm” qəzetində (22 yanvar, rus dilində), habelə – elə həmin ildə “Karslının sesi” dərgisində (İstanbul, türk dilində) çap etdirmişdir. Sonralar alim dəfələrlə bu mövzuya öz çıxış və araşdırmalarında dönmüşdür [11, s.40-59].

Ən önəmli, prinsipial xarakter daşıyan publikasiya isə 2002-ci ilə təsadüf etdi. O zaman keçmiş sovet məkanında çox mötəbər elmi nəşr – «Музыкальная академия» jurnalında “Azərbaycan: on ildən sonra” bölümündə müstəqillik dövründə musiqimizin müxtəlif aspektlərini işıqlandıran bir sıra məqalə dərc olundu. Həmin çeşidli materiallar sırasında məhz “Şuşa – musiqimizin məbədidir” məqaləsinin [15] yer alması böyük əhəmiyyətə malik hadisə idi.

Burada illər, işğal olunmuş Qarabağın, Qarabağ musiqiçilərinin Azərbaycan musiqi tarixində icra etdiyi misilsiz rol çox əyani – faktlar, sənədlər, arxiv materialları əsasında göstərilmişdir. Elə lap əvvəldə Şuşanı Vyana, Neapol ilə müqayisə edib, “musiqisi hər daşına, qalasına, ab-havasına hopmuş” şəhər kimi səciyyələndirən Z.Səfərova tanınmış alim, Şərq musiqisi üzrə ekspert V.Vinoqradovdan sitat gətirir: “... burada musiqi çoxdur, Azərbaycanın hər

hansı rayonundan daha çox xalq mahnılarını, rəqslərini, xanəndə və sazəndələrini burada eşitmək olar. Şuşa qədim zamanlardan musiqinin beşiyi kimi məşhurdur və bütün Zaqafqaziya xalq musiqi istedadlarının tükənməz bulağı kimi şöhrət qazanmışdır. “Şuşa musiqiçiləri” Azərbaycan musiqisinin tarixini yaradırlar və onu yalnız vətənlərində deyil, digər Şərq ölkələrində də təqdim edirlər” [12, s.9].

Sonra alim emosiyaya qapılmayaraq, təmkin, qürur və məhəbbətlə Şuşanın zəngin musiqi həyatından bəhs edir. Burada Zemfira xanımın bir alim kimi, başqa önəmli keyfiyyətləri – tam obyektivliyi, mötəbər mənbələrə arxalanmaq səyi, hər bir müddəanı isbatlamaq bacarığı özünü aydın büruzə verir.

Məqaləni oxuduqca yaranan panoram öz əzəməti və əhatəliliyi ilə oxucunu heyrləndirir və inandırır. Sonda Qarabağ torpaqlarının azad olunaraq yenidən musiqi, poeziya, sənət məkanına çevriləcəyinə dair alimin əminliklə söylədiyi sözlər isə oxucuları qanadlandırır. İllər sonra belə də oldu!

Mən həmin məqaləni dəfələrlə oxuyub, Şuşanın təbiəti ilə bağlı da ayrı-ayrı müşahidələrə diqqət yetirib, landşaft və etnosun bağlılığına dair bəzi araşdırmalara üz tutmaq tələbatı duyduğum. Həqiqətən də, V.Klüçevskinin “bu və ya digər xalqın tarixini tədqiq etməyə başlayanda, o xalqın beşiyini əllərində saxlayan qüvvəni – ölkənin təbiətini görürük”, – [13, s.639] qənaəti necə də sərrastdır!

2020-ci ildə Z.Səfərova əvvəlki onilliklər ərzində qələmə aldıqlarını ümumiləşdirib, “Şuşa – Azərbaycanın musiqi qalasıdır” kitabını ərəsəyə gətirir, kitabı Şuşanın 270 illiyinə həsr edir [9]. Bu nəşrin Azərbaycan xalqının tarixi qələbəsindən, 30 il ərzində düşmən tapdığı altında olan Qarabağın, Vətənimizin ürəyi – Şuşanın işğaldan azad olunmasından dərhal sonra işıq üzü görməsi faktı olduqca əlamətdardır.

Burada Z.Səfərovanın tədqiqatın müxtəlif şaxələrini bir araya gətirmək, baş mövzuya tabe etdirmək kimi məharəti yenə də özünü bariz göstərir.

Kitab ön söz, müvafiq olaraq, Mir Möhsün Nəvvab və Cabbar Qaryağdıoğluya həsr olunmuş iki fəsildən ibarətdir.

Ön sözdə musiqi tariximizə yığcam ekskurs edilir, şərəfli tarixi salnamənin əsas hadisələri, ən işarəvi xadimləri təqdim olunur. XIX əsrdə geniş intişar tapmış muğam və ədəbiyyat məclislərinə xüsusi diqqət yetirilir, Şuşanın musiqi həyatı parlaq boyalarla təsvir olunur.

I fəsildə Z.Səfərova Mir Möhsün Nəvvabın – musiqi elminə, ədəbiyyata, təsviri sənətə böyük töhfələr bəxş etmiş bu şuşalı ensiklopedistin təmsalında musiqi həyatının dinamikliyi ilə seçilən canlı mənzərəsini yarada bilmişdir. Onu da deyim ki, Nəvvabın irsinə alim hələ ötən əsrin 80-ci illərinin əvvəlində üz tutmuşdur: 1983-cü ildə II Beynəlxalq Səmərqənd musiqi-şünaslıq simpoziumu ərəfəsində onun Nəvvabın 150 illik yubileyi münasibətilə kitabçası rus dilində işıq üzü görmüşdür. “Ardı yaşanılır” kitabından bəlli olur ki, alim Nəvvab haqqında araşdırmanı qəhrəmanının ana yurdunda – Şuşada yazmağa başlamışdır. Öz xatirələrinə dönerək Zemfira xanım qeyd edir ki, tez-tez Nəvvab ilə bağlı yerlərə baş çəkər, gah Cıdır düzündəki kahani seyr edər, gah onun yaşadığı evin yanından keçər, gah da Cıdır düzündən aşağısında olan qəbrinə güllər düzərdi [6, s.49]. Alimin bu kövrək xatirələri “gözəllik və bilik aşığı” (Z.Səfərovanın məqaləsinin adıdır – Z.A.-D.) – Nəvvabın fəaliyyəti barədə təhkiyənin lirik intonasiya ilə aşılmasına gətirib çıxarmışdır.

Elm aləmində xüsusi nüfuzu ilə seçilən Səmərqənd simpoziumunda Z.Səfərova “Mir Möhsün Nəvvabın “Vüzuhül-ərqam” risaləsi” adlı məruzə ilə də çıxış etmiş, Nəvvabın təqdim etdiyi dəstgahların quruluşu barədə məlumat vermiş və dəstgahların tərkibindəki perturbasiyalara dair Üzeyir Hacıbəylinin fikirlərindən təkan alaraq aşağıdakı məqamı vurğulamışdı: “<...> belə dəyişikliklər müxtəlif coğrafi zonalarda məskunlaşan eyni bir xalqda da baş verirdi. Belə ki, Nəvvabın qeyd etdiyi muğamlar, əsasən, *Qarabağ zonası* (vurğulama mənimdir – Z.A.-D.) üçün səciyyəvidir” [14, s.127].

Onu da deyək ki, Z.Səfərova Səmərqənd simpoziumunda bəzi müddəalarını əyani sərgiləmək məqsədilə Bəhram Mansurova üz tutmuşdur. Müqtədir tarzənin təqdimatında Nəvvabın cədvəlinə əsasən, dəstgahın bir parçası, indi unudulmaqda olan “Azərbaycan”, “Şah Xətai” muğam şöbələrinin, məxsusi muğam

“yolları”nın ifası elmi cəhətin böyük marağına səbəb olmuşdur. Bu barədə konfransın materialları nəşr olunmuş topluda xüsusi redaktor qeydi də var.

Başqa bir yerdə Z.Səfərova, Nəvvabın Aristotelə istinad edib musiqinin ifa və dinləmə qaydalarına dair söylədiyi fikirlərini şərh edir. Zemfira xanım nəzər-diqqətə çatdırır ki, Nəvvab ifaçının qərarlaşdığı yerin, akustik mühitin nə qədər vacib rol oynadığına xüsusi önəm vermişdir. Bu da Z.Səfərovanın fikrincə, “Şuşada XIX və XX əsrlərdə musiqi ifaçılığının yüksək səviyyədə olduğuna dəlalət edir” [14, s.128].

Yeri gəlmişkən, ədəbiyyatşünaslar da Nəvvabın “Vüzuhül-ərqam” risaləsindəki bu məqamı diqqətdən qaçırmamışlar. Şərqsünas alim Nəsrəddin Qarayev qeyd edir ki, Nəvvaba görə “<...> dinləyici və ifaçı arasında müəyyən məsafə olmalı, hava ifadakı “hiddəti” çəkməlidir, dinləyiciyə onun saf sədələri çatmalıdır” [4, s.216].

Z.Səfərovanın araşdırmasını oxuduqca, biz həm ifaçılıq sənətinin, həm də bütövlükdə Şuşanın mədəniyyətinin ali səviyyəsini açan onlarla faktla tanış oluruq. Nəvvab – rəssam, maarifçi, müəllim, ədib kimi hərtərəfli təqdim olunur. Nəvvabın yaratdığı “Məclisi-fəramuşan”, “Musiqiçilər” məclislərindən söz açan Z.Səfərova onların tək-cə Şuşa deyil, ümumən, Azərbaycanın ədəbi-mədəni həyatının inkişafı üçün böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini konkret faktlarla sübut edir. Yüz Qarabağ şairinin əsərlərini cəmləşdirən “Təzkireyi-Nəvvab” antologiyasının tərtib olunması, Şuşada üsuli-cədid məktəbinin açılması, Qafqazın əsas nəşrlərini ehtiva edən kitabxana və qiraətxananın yaradılması, ev ti-pografiyasının quraşdırılması Nəvvabın maarifçi kimi fəaliyyətinin miqyasına dəlalət edir. Bütün bu “hadisələr” ancaq “yaxşı şumlanmış zəmində” gerçəkləşdirilə bilərdi. Onu da vurğulayım ki, Nəvvabın şəxsiyyəti və fəaliyyəti ədəbiyyat, musiqi, təsviri sənət tarixi öyrənən alimlərimiz üçün də eynilə maraqlıdır.

Əlbəttə, Z.Səfərovanın diqqət mərkəzində “Vüzuhül-ərqam” – ilk dəfə Azərbaycan dilində (əski əlifba ilə) musiqiyə dair yazılmış risalənin araşdırılması durur. Şərqdə risalələrin çox az yazıldığı bir dövrdə Şuşada bu tipli tədqiqatın yaranma faktı, Z.Səfərovanın fikrincə, Şuşada

orta əsr muğam nəzəriyyəsi ənənələrinin hələ də yaşadığına və “Vüzühül-ərqam”da davamını tapdığına sübutdur [5, s.255].

XXI əsrin əvvəlində Zemfira xanımın elmi tədqiqatlarında yeni qəhrəman peyda olur: alim muğamların şahı, xalq musiqisinin düşünən beyni, muğam sənətinin reformatoru, sehrkar, “Şərq musiqisinin peyğəmbəri” (Yesenin) adlandırılan Cabbar Qaryağdıoğlu sənətinə üz tutur. Sənətkara həsr olunmuş kitab elə “Şərq musiqisinin peyğəmbəri” adı ilə azərbaycanca (2008) və rusca (2011) işıq üzü görür [2, 86-90]. C.Qaryağdıoğlu haqda araşdırma sözügedən kitabın II fəslini təşkil edir.

Cabbar Qaryağdıoğlunun əzəmətli yaradıcılığına əvvəllər də tədqiqatçılar, məsələn, Firudin Şuşinski müraciət edib [10]. Amma Z.Səfərovanın bu mövzuya yanaşması fərqlidir: bu, tarixçi alimin yanaşmasıdır. Zemfira xanım C.Qaryağdıoğlunun fəaliyyətini geniş kontekstdə araşdırır və bəzi bəlli müddəaları daha dərinləndirir, hətərərflə əsaslandırır, önəmli qənaətlərə gəlir, ustadın portretinə yeni cizgilər əlavə edən materialları ictimailəşdirir və şərh edir.

İlk öncə Z.Səfərova Qaryağdıoğlunun “Azərbaycan muğamı” məfhumunun geniş intişar tapmasında rolunu vurğulayır. Belə ki, bir yaradıcı sənətkar kimi, Qaryağdıoğlu muğamın formasını təhlilə məruz qoymuş, bəzi şöbələrdən imtina etmiş, dəstgahın quruluşunu təkmilləşdirmiş, üstəlik, ardıcıl olaraq Azərbaycan dilində yaradılan şeiriyyətə üz tutmuşdur. Azərbaycan folklorunun “canlı ensiklopediyası” olan Qaryağdıoğlu kitabında müasir tipli bir sənətkar kimi təqdim edilir: musiqili teatrının Azərbaycan üçün bütün əhəmiyyətini dərk edərək, ilk tamaşalarda xanəndə-aktyor kimi də çıxış edir, səsini vala da yazdırır, kinofilmə də çəkilib.

Z.Səfərova ilk dəfə C.Qaryağdıoğlunun “Azərbaycan musiqisinin keçmişi haqqında xatirələr”ini elmi şərhləri ilə dərc etdirir və bu yazını, habelə “istedadlı folklorşünasın musiqimiz haqqında qiymətli və sanballı tədqiqatı” kimi səciyyələndirir [7, s.199].

Kitabı oxuyub bitirəndən sonra C.Qaryağdıoğlunun mədəniyyət tariximizdə rolunu – musiqiçi, muğam haqqında nəhəng biliklərə malik ustad-xanəndə, yaradıcı insan, əsl maarifpərvər kimi rolunu aydın dərk edirsən. XX əsrin birin-

ci yarısında Azərbaycan mədəniyyətinin təşəkkül prosesində iştirak edən Zərdabi, Haqverdiyev, Sabir, Mirzə Cəlil, əlbəttə, Üzeyir bəylə bir sırada Cabbar Qaryağdıoğlunun da öz məxsusi yeri var: “Qaryağdıoğlu Üzeyir Hacıbəylinin məsləkdaşı kimi göz önündə canlanır: dövrün ən yeni, ən mütərəqqi çağırışlarına da cavab verir, o cümlədən musiqi təhsilinin quruculuğu, yeni nəslin tərbiyəsində də canla-başla iştirak edir” [2, s.87].

Sovet dönəmində keşməkeşli yollar keçən Azərbaycan muğamı, böyük sənətkarlarımızın məqsədyönlü fəaliyyəti nəticəsində öz simasını qoruyub saxlaya bilmiş, gələcək nəsillərə mümkün qədər dolğun şəkildə çatdırılmışdır. Əlbəttə, muğam öz həqiqi qiymətini müstəqillik dövründə alır, Heydər Əliyev Fondunun gerçəkləşdirdiyi neçə-neçə miqyaslı layihənin sayəsində dünyada şöhrət qazanır. 2003-cü il noyabrın 7-də Azərbaycan muğamının UNESCO tərəfindən bəşəriyyətin qeyri-maddi irsinin şah əsəri elan olunması mədəniyyət tariximizdə müstəsna hadisədir. Bu sənət zəfərinin baş tutmasında, şübhəsiz, C.Qaryağdıoğlu kimi əzəmətli sənətkarın da xidmətləri var.

Hələ 1990-cı illərin əvvəlində Qarabağa dair ilk məqaləsində Z.Səfərova belə bir qəti əminlik ifadə etmişdir: “Biz inanırıq ki, gün gələcək, Qarabağda yenə “Qarabağ şikəstəsi” səslənəcək, “Qarabağda bir dənəsən” xalq mahnısı oxunacaq və yenidən Qarabağ bülbülləri cəhcəh vuracaq!” Bizim heç birimizin heç zaman bu arzuların həyata keçəcəyinə şübhəmiz olmayıb. Xoşbəxtik ki, arzular 2020-ci ildə gerçək oldu.

“Şuşa – Azərbaycanın musiqi qalasıdır” kitabının son səhifəsində Z.Səfərova 8 noyabr 2020-ci il – Şuşanın işğaldan azad olunması tarixinə dönür, Prezident İlham Əliyevin “Qarabağ – Azərbaycandır!” qanadlı şüarını bir də vüqarla səsləndirir, ədalətin bərpa olunması, Şuşanın – Azərbaycanın musiqi qalası, mədəniyyət tacının qaytarılmasının sevincini öz oxucuları ilə bölüşür.

Hazırda Şuşada az qala, hər gün, hər saat musiqi səslənir, iri forumlar, “Xarıbülbul” Beynəlxalq Musiqi Festivalı, Vaqif Poesiya Günləri bərpa olunaraq, böyük coşğu ilə yenidən keçirilir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İl-

ham Əliyevin Sərəncamı ilə 2021-ci ildə Şuşa Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı, 2022-ci il “Şuşa ili” elan olundu. 2023-cü il üçün isə Şuşa şəhəri “Türk Dünyasının Mədəniyyət Paytaxtı” seçilib.

2022-ci ildə işıq üzü görmüş “Azərbaycan musiqisi müstəqillik illərində” kitabında [8] Z.Səfərova son üç onillik ərzində ölkəmizin ictimai-mədəni həyatında baş vermiş əsaslı yenilənməni konkret faktlara üz tutaraq sərgiləyir,

Azərbaycanda keçirilmiş iri forumların, bəstəkar yaratmalarının, elmi araşdırmaların yığcam icmalını verir. Bir də əyani nümayiş etdirilir ki, bəstəkar və alimlərimiz Qarabağ mövzunu daim diqqət mərkəzində saxlamış, müxtəlif istiqamətlərdə tədqiqat aparmış, incəsənətin, musiqinin müxtəlif janrlarında onlarla əsər yaratmışlar.

Akademik Zemfira Səfərovanın araşdırmaları bu sırada ən önəmli yer tutur.

Nəticə / Conclusion

Z.Səfərovanın Qarabağa dair əsas kitabının adına dönmək istərdim. Bu adda böyük bir məna var. Şuşanın qala-şəhər olması, əlbəttə, bəllidir. İzahlı lüğətdə “qala” sözü müdafiə tikilisi və istehkam kimi təqdim olunur, bu sözün müxtəlif məna çalarları da qeyd olunur. Məcəzi mənada qala “dayaq, arxa, müdafiəçi, istinadgah” deməkdir [1, s.19]. Şuşa musiqi mədəniyyətimizin əsas sütunu adlandırılırsa, çünki musiqimizin bir sıra önəmli hadisələri məhz Şuşadan qaynaqlanmışdır. XX əsrdə Üzeyir Hacıbəyli və onun məsləkdaşları əsrlərdən bizə mi-

ras qalan musiqimizin keşiyində durmuş, onu öz kəşf xarakterli nailiyyətləri ilə keyfiyyətə yeni bir səviyyəyə yüksəldə bilmişlər.

Düşünürəm ki, Zemfira Səfərovanın musiqi tariximizə, bu tarixi yaradan sənətkarlara dair araşdırmaları da elə həmin vəzifənin icrasına xidmət edir: ənənələrimizi yaşadır, onların gələcək nəsillər üçün nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğunu sərgiləyir, yeni tədqiqatlar üçün cığırlar açır, daim elm, bilik, həqiqət yollarında irəliləməyə sövq edir.

Ədəbiyyat / References

1. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Dörd cildə. III cild. Ə.Orucovun rəhbərliyi və ümumi redaktəsi ilə / Tərtibçilər: Ə.Orucov, B.Abdullayev, N.Rəhimzadə / Nəşrə hazırlayanı, təkmilləşdirəni və redaktoru: A.Axundov. Bakı: Şərq-Qərb, 2006.
2. Dadaşzadə Z.A. Cabbar Qaryağdıoğlunun zəfər marşı // Musiqi dünyası, 2011, №3/48.
3. Dadaşzadə Z.A. Zemfira Səfərova. Bakı: Şərq-Qərb, 2014.
4. Qarayev N.S. XIX əsr Azərbaycan ədəbi məclisləri (nəşrə hazırlayan və elmi redaktor Vüsalə Musalı). Bakı: Nurlan, 2012.
5. Səfərova Z.Y. Azərbaycan musiqi elmi (XIII-XX əsrlər). Bakı: Elm, 1998.
6. Səfərova Z.Y. Ardı yaşanılır. Bakı: Nurlan, 2000.
7. Səfərova Z.Y. Şuşa – Azərbaycanın musiqi qalasıdır. Bakı: Elm, 2021.
8. Səfərova Z.Y. Azərbaycan musiqisi müstəqillik illərində. Bakı: Elm, 2022.
9. Talıbzadə Ü.K. Şuşanın səmasında bərq vuran ulduzlar (akademik Zemfira Səfərovanın “Şuşa – Azərbaycan musiqisinin qalasıdır” kitabı haqqında düşüncələr // “525-ci qəzet”, 26 may, 2021.
10. Şuşinski F.M. Cabbar Qaryağdıoğlu. Bakı: Işıq, 1987.
11. Safarova Z. Shusha – temple of Azerbaijani music (Karabakh musicians) // Zemfira Safarova. Uzeyir Hajibayov and his outstanding predecessors. Baku: Elm, 2005.
12. Виноградов В.С. Узеир Гаджибеков и азербайджанская музыка. Москва: Музгиз, 1938.
13. Наумова Н.Н. Ландшафт как форма познания национального характера и воспитания экологической личности // Педагогический журнал. 2019. Т. 9. № 1А.

14. Сафарова З.Ю. Трактат Мир Мохсуна Навваба «Визухиль- аргам»// Традиции музыкальных культур народов Ближнего, Среднего Востока и современность: [Сборник материалов Второго Международного музыковедческого симпозиума, Самарканд, 7-12 октября 1983 г.]/ Сост. Д.Рашидова, Т.Гафурбеков. – Москва: Сов. композитор, 1987.
15. Сафарова З.Ю. Шуша – храм нашей музыки // Музыкальная академия, 2002, №1.

Тема Карабаха в творчестве Земфиры Сафаровой

Зумруд Ахундова-Дадашзаде

Доктор философии по искусствоведению

Музыкальная академия имени Узеира Гаджибекова. Азербайджан.

E-mail: zdadashzade@mail.ru

Резюме. В богатом научном наследии Земфиры Сафаровой исследования, посвященные художественной среде Карабаха, карабахским музыкантам, занимают почетное место. Последовательно изучая данную проблему в течение последних 30 лет, учёный-музыковед обобщила свои выводы в книге «Шуша – цитадель азербайджанской музыки». В предисловии к книге З.Сафарова делает краткий экскурс в историю музыки Азербайджана и вместе с тем воссоздаёт широкую панораму литературной, музыкальной и научной среды Карабаха. В первой главе З.Сафарова даёт сведения о жизни и творчестве ученого, музыковеда и художника Мир Мохсуна Навваба, жившего и творившего в Шуше в конце XIX – начале XX вв., и подробно рассматривает его трактат «Визухиль-аргам» («Объяснение цифр»). Автор отмечает, что обратившись к исследованию наследия Навваба еще в начале 80-х годов, З.Сафарова на примере трактата учёного демонстрировала высокий уровень музыкальной культуры Шуши в своих выступлениях на престижных конференциях и страницах прессы. Вторая глава посвящена многогранной деятельности Джаббара Гарягдыоглу, завоевавшего качественно новый уровень в искусстве мугама и давшего толчок к возникновению термина «азербайджанский мугам». Автор отмечает, что З.Сафарова, проводя исследование в широком историческом контексте, впервые рассматривает фигуру Дж.Гарягдыоглу в ряду великих просветителей XX века. Книга, посвященная 270-летию Шуши, изданная в период освобождения Карабаха после 30-тилетней оккупации, книги и статьи З.Сафаровой о Карабахе в целом – значительное явление в современном азербайджанском музыкознании.

Ключевые слова: музыкальная среда Шуши, музыкальная цитадель, Узеир Гаджибейли, Мир Мохсун Навваб, Джаббар Гарягдыоглу, Земфира Сафарова, азербайджанский мугам